

KÖZLEMÉNYEK

Két szanszkrit nyelvű kódex a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Az MTA Keleti Könyvtárában két indiai, szanszkrit nyelvű kódex található. Mindkettő adományozás útján került az MTA birtokába, amikor 1867-ben PULSZKY Ferenc nagyszámú keleti vonatkozású szakkönyvet ajándékozott az MTA-nak. A Pulszky-adomány igen jelentős tudománytörténeti értéket képvisel, mivel a múlt század eleji, század közepi Európán kívüli régészettel, nyelvészettel, történettel foglalkozó, az adott korban alapvető, esetenként ma is felhasználható, könyvvel gazdagította az Akadémia gyűjteményét.¹

A két kódexet PULSZKY valószínűleg Angliában vásárolta, erre azonban pontos utalást nem sikerült találnunk. Annyi kétségtelenül megállapítható, hogy mindkét kódexben azonos kéztől származó bejegyzések találhatók. A kódexek első és utolsó lapján, amelyek szemlátomást utólag kerülhettek bele a kódexekbe, az adott kódexben található szövegek tartalomjegyzéke olvasható, mégpedig párhuzamosan dévanágari, urdu és latin betűs írásban. A latin betűs tartalomjegyzék az angol helyesírást követi, az ind eredetű szavak XIX. század eleji átírásának megfelelően.² Az urdu írású tartalomjegyzék a kódexek észak-indiai eredetére utal.³

1. számú szanszkrit kódex.⁴

XVIII. sz. vége. Szanszkrit nyelvű. 238 lev. 160 × 100 mm

Anyag: Indiai eredetű finomminőségű papír, vízjel nélkül. Jó állapotú, sértetlen. Eredetileg számozatlan levelekből állt, utólag ceruzával oldalszámozással beszámozva.

Írás: Egyhasábos. Írástükör méretei: 95 × 55 mm, több színű vonalakkal álló keretben.

Oldalanként 7 sor, azonos kéztől származó írás. 2–21 oldalak üresek, egyes szövegek között beíratlan oldalak.

Diszítés: Az egyes szövegrészek kezdő és záró sora piros színű betűkkel íródott, az egyes párversek végét jelző vonal piros színű.

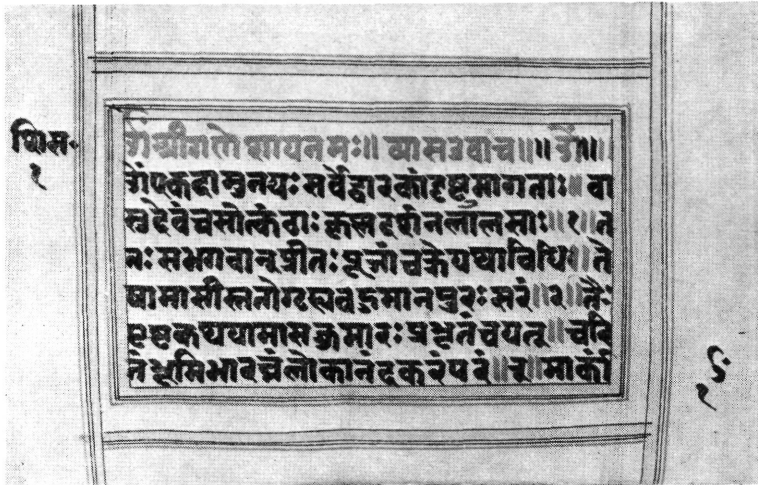
Kötés: Egykorú fatáblás egészselyem kötésű, rácsszerű mintázattal, sárga, kék, piros és fehér színekkel.

¹ Az MTA Kézirattárában K 837/2 jelzet alatt található a PULSZKY Ferenc által adományozott könyvek jegyzéke.

² Például a Saptaślokiġitā átírása: Supth Slokee Geeta.

³ Az arab eredetű urdu írás Észak-Indiában használatos az élő nyelv lejegyzésére. Pakisztánban a hivatalos írásbeliséget ez képviseli.

⁴ Kódexeinknek nincsen könyvtári jelzetük.

Possessor: Eredetileg PULSZKY Ferenc, 1867-től az MTA Könyvtára.⁵
Tartalmilag a kódex 11 szövegrészre oszlik.

1. Dattātreyadivyaśaśraṇāma.⁶ *Dattātreyā isteni ezer neve* 3–69. oldalak. 213 párvers.

Kolophon: om tat sat siddhānte simhā[dr]purāṇasāre śrīśivavariṣṭasamvāde ~ sam-pūrṇam.

Th. AUFRECHT, *Catalogus Catalogorum*-jában nem szerepel.

2. Gurugītāstotra. *A tanító éneke*. 71–117. oldalak. 147 párvers.

Kolophon: iti skandapurāṇe uttarakhaṇḍe iśvarapārvatīsamvāde ~ samāptam.

Kéziratairól tájékoztat: Th. AUFRECHT, *Catalogus Catalogorum I. Leipzig*, 1891. 156.

3. Śivasahasranāma. *Śiva ezer neve*. 127–205. oldalak. 268 párvers.

Kolophon: itīśrīpadmapurāṇe uttarakhaṇḍe śaṅkarasamhitāyām śrīkurmamārkaṇḍeyasamvāde vedasārākhyaṃ ~ sampūrṇam.

Kiadása: V. N. MANDLIK. ÁSS. 4 vols. Poona, 1893–94.⁷

4. Paramahansaṇḍācāṅga. *A legfőbb haṅsáról szóló öttagú költemény*. 215–356. oldalak. 989 sor.

Kolophon: iti rudrayāmalatantrē⁸ iśvarapārvatīsamvāde ~ sampūrṇam. śubham astu lekhakapāthakayoḥ.

Kéziratairól tájékoztat: Th. AUFRECHT *i. m. I.* 531.

5. Mahimnākhyastotra. *Mahimanról szóló költemény*.⁹ 363–386. oldalak. 46 párvers.

Kolophon: iti śrīviṣṇuviracitam ~ samāptam.

Th. AUFRECHT, *i. m.* nem szerepel.

⁵ A provenienciára nézve lásd I. jegyzet!

⁶ Dattātreyā Viṣṇu, Śiva Brahmā, az isteni triász inkarnációja, nagy hírvú szent, az óind irodalomban sok helyen szerepel.

⁷ A Padmapurāṇa két recenzióban ismeretes. A későbbi, a hat könyvből álló recenzió néhány fejezete Śivát dicsőíti. A kódexünkben olvasható szöveg ebből származik.

⁸ A Rudrayāmalatantra Śiva feleségének, Pārvatīnak, vagy ahogyan a tantrában nevezik, Śaktīnak, a termékenység és az energia istennőjének dicsőségét hirdető alkotás.

⁹ Mahiman Śiva állandósult jelzője, jelentése: hatalmas.

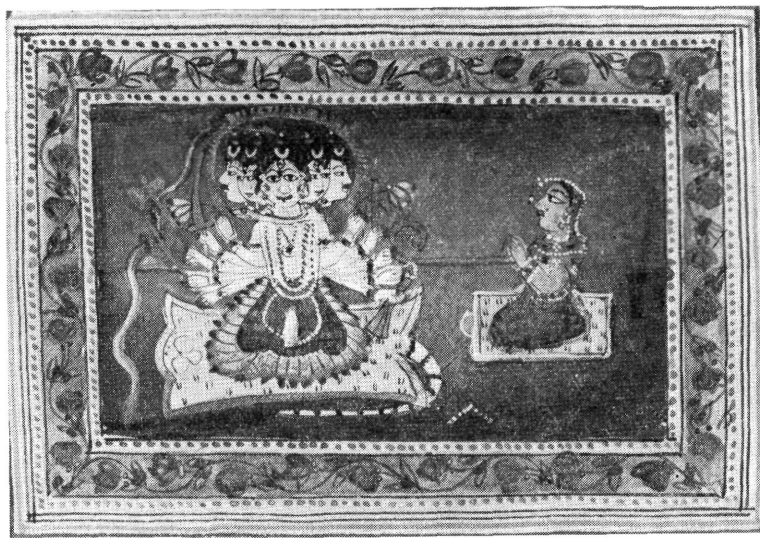
6. Mahāgaṇapatikavacam. *A nagy Gaṇapatiról szóló költemény.*¹⁰ 391—399. oldalak. 23 párvers.
Kolophon: itiśrīrudrayāmaletantrevirahasye ~ samāptam.
Kéziratairól tájékoztat: Th. AUFRECHT, *i. m. I.* 531.
7. Sarasvatīstotra. *Sarasvatiról szóló költemény.*¹¹ 400—409. oldalak. 65 sor.
Kolophon: iti sarasvatīstotram sampūrṇam.
 Th. AUFRECHT *i. m. I.* 700 és *III.* 145. több hasonló című munkát sorol fel.
8. Hariharanāmāvalīstotra. *Hari és Hara neveit felsoroló költemény.* 410—415. oldalak. 14 párvers.
Kolophon: iti śrīskandapurāṇe kāśekhāṇḍe śrīdharmaṛājñaviracitam ~ sampūrṇam.
Kéziratairól tájékoztat: Th. AUFRECHT, *i. m. I.* 156.
9. Nārāyaṇa-upaniṣad.¹² 417—423. oldalak. 50 sor.
Kolophon: iti atharvavedenārāyaṇopaniṣatsamāptā.
Kiadása: Eleven Atharvāna Upanishads with Dipikas edited, with notes by Colonel G. A. JACOB. Bombay, 1916. (Bombay Sanskrit and Prakrit Series Nr. XL.)
Német fordítása: Paul DEUSSEN, *Sechzig Upanishads des Veda.* Leipzig, 1905. 747—750.
10. Garuḍa-upaniṣad.¹³ 424—434. oldalak. 80 sor.
Kolophon: itigaruḍopaniṣat sampūrṇam.
Kiadása: Colonel G. A. JACOB *i. m.*
Német fordítása: Paul DEUSSEN *i. m.* 627—629.
11. Kālāgnirudra-upaniṣad. 434. oldalak. 66 sor.
Kolophon: iti śrīātharvanavedekālāgnirudropaniṣatsamāptā.
Kiadása: Colonel G. A. JACOB *i. m.*
Német fordítása: Paul DEUSSEN *i. m.* 735—738.
 A kódex 4 illusztrációt tartalmaz. Ezek indadíszítéses, lótuszkehely motívummal ékesített keretben helyezkednek el.
24. *oldal:* Śiva-ábrázolás. Az istenség yogāsana helyzetben látható. Testszíne fehér, ijesztő hajfonattal, nyakában koponyákból álló nyaklánc. Mellette jellegzetes fegyvere a háromágú szigony. Oldalt namaskāramudra kéztartású férfialak. A két alak sötétzöld mezőben áll. A háttér sötétvörös.
125. *oldal:* Śiva-ábrázolás. Az istenség öt fejjel, tíz karral, nyaka körül tekergő kígyóval, tigrisbőrön ülve látható. Kezeiben: bot, lótusz, kard, szekerce, szarv (?), koponyafűzér. Arca és haja az általános ikonográfiai szabályok szerinti. Mellette kígyó ágaskodik. Oldalt felesége, Pārvatī, az indiai nők évezredek óta ismert öltözkékében, ülő testhelyzetben. Környezet alapszíne zöld.
211. *oldal:* Śiva-ábrázolás. Az istenség yogāsana helyzetben látható. Testét, az öv vonaláig, tigrisbőr fedi. Mellette namaskāramudra kéztartású férfialak. Két alak között fehér színű edény áll. Környezet alapszíne zöld.

¹⁰ Gaṇapati Ganeśa neve. Ganeśa Śiva és Pārvatī gyermeke, a bölcsesség és szerencse istene, az akadályok elhárítója. A költők hozzá intézik invokációjukat.

¹¹ Sarasvatī az ékesszólás istennője, Brahmā felesége.

¹² Upaniṣad. Eredetileg az ind filozófia bizonyos termékeinek neve, amelyek az i. e. 8. sz.-tól keletkeztek. Később ezen a néven más teológiai munkák keletkeztek, amelyeknek semmi közük nincsen az eredeti filozófiai gondolatokhoz. Az itt szereplő három upaniṣad is csupán név szerinti.

¹³ Garuḍa Viṣṇu isten hátasállata, sasszerű madár a kígyók fő pusztítója. Szövegünk egy kígyóellenes varázsszöveg.

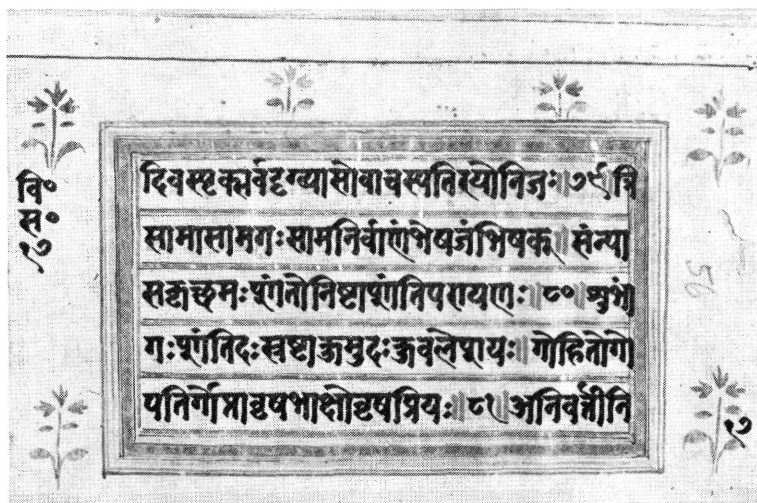

389. oldalon: Ganesa-ábrázolás. Az istenség elefántfejvel jelenik meg. Arc- és testszíne vörös. Fején diadém. Kezeiben: szekerce, lótusz, kötél, agyar. Kedvenc állatain, két szürke színű patkányon, ül teljes királyi pompában. Mellette Sarasvatī istennő fehér hattyún, kezeiben: rózsafüzér, lant, könyv, fején aranyos korona. Környezet sárga és zöld.

2. számú szanszkrit kódex.

1815. Szanszkrit nyelvű. 58 lev. 180×110 mm.

Kolophon: likhitamidamstotrāmsadāsukhapaṇḍitakāśmīrisamvat 1869 mārgasīraśu-disaptamyām gurudine śrisadāśivārpanamastu. „Ez a stotra a paṇḍitoknak mindig boldogságot adó Kasmírban, az 1815. évben, márgasira hónap világos felének hetedik napján, esütörtökön, íratott. Tisztelet legyen a fenséges, örökkévaló Śívának!”

Anyag: Indiai eredetű finom minőségű papír, vízjel nélkül. Jó állapotú, sértetlen. Eredetileg számozatlan levelekből állt, utólag ceruzával oldalszámozással beszámozva.

Írás: Egyhasábos. Írástükör méretei: 115 × 65 mm. Oldalanként 5 sor. Kettős, virágmotívummal díszített több színű keretben. Külső keret méretei: 175 × 100 mm. 33. oldalon idegen kéztől származó bejegyzés, amely a kódex tartalmára utal. Azonos kéztől származó írással készült szövegekkel.

Díszítés: Az egyes szövegek bevezető része piros, zöld, arany színű betűkkel. Párversek végét jelző függőleges vonal piros színű. Külső és belső keret között többszínű virágmotívumok láthatók szimmetrikus elhelyezésben.

Kötés: Egykorú fatáblás egészselyem kötés. Kötés színe narancssárga, helyenként foltokkal. Gerinc sérült.

Possessor: Eredetileg PULSZKY Ferenc, 1867-től az MTA Könyvtára.

Tartalmilag a kódex 5 szövegrészre oszlik.

1. Annapūrṇastotra. *Annapūrṇáról szóló költemény*.¹⁴ 3–12. oldalak. 12 párvers.

Kolophon: iti śrīmacchankarācāryaviracitaṃ ~ sampūrṇaṃ.

Kéziratairól tájékoztat: Th. AUFRECHT, *i. m. I.* 20.

Angol fordítása: AVALON, *Hymns to the goddess*. London, 1913. 159–164.

2. Saptaślokiḡitā. *Hét versből álló költemény*. 13–16. oldalak. 7 vers.

Kolophon: iti saptaślokiḡitā samāptam.

A költemény a Bhagavadgītā válogatott hét strófája,¹⁵ amely önálló műként is szerepel. A következő szöveghelyeket foglalja magában: VIII. 9; VIII. 13; IX. 34; XI. 36; XII. 13; XV. 1 és 15.

Kiadása: The Bhagavadgītā. Translated and interpreted by F. EDGERTON. Part. I. Text and Translation. Cambridge Mass. 1944. (Harvard Oriental Series vol. 38.)

3. Gaṅgastotra. *Gaṅgáról szóló költemény*.¹⁶ 18–21. oldalak. 7 párvers.

Kolophon: itīśrībḡguviracitaṃ ~ samāptam.

Th. AUFRECHT *i. m.* nem szerepel.

4. Viṣṇusahasranāmastotra. *Viṣṇu ezer nevééről szóló költemény*. 23–86. oldalak. 53 párvers.

Kolophon: iti śrīmahābhārateśatasāhasyāṃ samhitāyāṃ vaiyyāsikyāṃ samgatiparvaṇi uttamānuśāsane dānadharmottare samāptam.

Kiadása: *Mahābhārata*. An epic poem. Calcutta, 1834–1839. vol. IV. 242–247.

5. Mahimnākhyastotra. *Mahimnáról szóló költemény*. 88–113. oldalak. 40 párvers.

Kolophon: iti śrīpuṣpadantācāryaviracitaṃ ~ samāptam.

¹⁴ Annapūrṇa, „élelemmel teli” Pārvatī egyik mellékneve, amely az idők folyamán Bengáliában önállósult és manapság külön istenségnek számít, külön kultusszal.

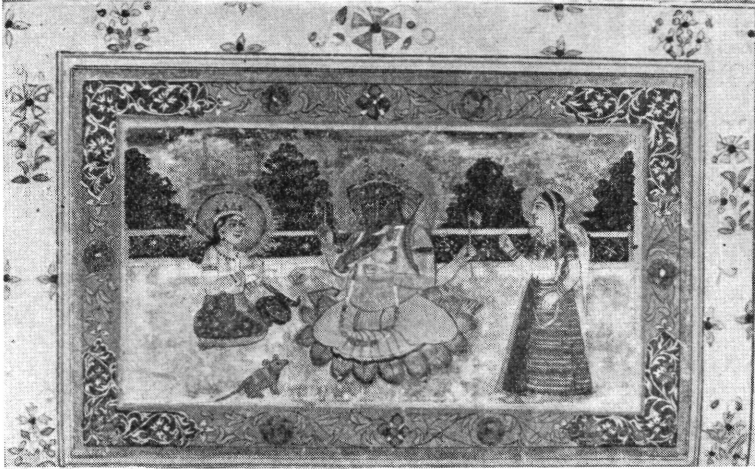
¹⁵ A Bhagavadgīta, a „fenséges szózata”, a Mahābhārata egyik epizódja, 18 énekből álló filozófiai költemény. A szövegünkben szereplő strófák egyike a pantheizmus gondolatának igen szép megfogalmazását nyújtja:

sarvasya cāham hṛdi samniviṣṭo
mattaḥ smṛtirjnānamapohanaṃ ca
vedaiśca sarvairahameva vedyo
vedāntakṛdvedavideva cāham.

azaz:

És én lakozom minden ember szívében
az emlékezet, a tudás, és okfejtés tőlem való
az összes Védák által is éppen én vagyok megismerendő
a Védánta-szerkesztő és a Védá-tudó is én vagyok.

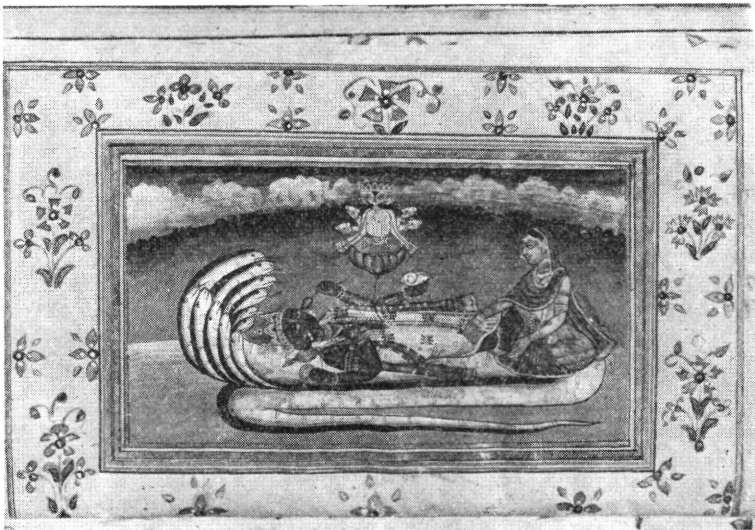
¹⁶ A kódexünkben szereplő szöveg egy phallikus himnusz.

Kiadása: Bombay, 1873.¹⁷

A kódex 4 illusztrációt tartalmaz.

2. oldalon: Ganesza-ábrázolás. Az istenség vörös lótuszkoszorún ül. Kezeiben: bot, szekerce. Testszíne az ismert vörös árnyalatú. Két oldalán két felesége, egyik jakfarok legyezőt tart kezében. Ganesza lábainál kedvenc patkánya.¹⁸ Jelenet kertben látható, háttérben fák, bokrok, élénk zöld színben.

¹⁷ ZACHARIAE a ZDMG könyvtárában Hitopadesa kéziratok kutatása közben bukkant rá. ZACHARIAE, *Bericht über eine Handschrift des Hitopadesa*. ZDMG. 61. 354–355.

¹⁸ Az illusztrációk ikonográfiai értékelésénél figyelembe vettük H. GLASENAPP, *Brahmá und Buddha* Berlin é.n. 128–129. l.

17. oldalon: Ganeša-ábrázolás az előbbtől némileg eltérő felfogásban. Az istenség feje felett aranyos napernyő látható. Egyik kezében szekerce. Két oldalán feleségei. Hátterben fák. A patkány hiányzik.¹⁹

22. oldalon: Višnu-ábrázolás. Az istenség az Ananta nevű kígyón fekszik. A jelenet a világ teremtésének kezdetét mutatja. Az istenség lábainál Bhūmidevi, a Földistennő ül. A kígyó 14 fejű, Višnu testszíne kék, ruházata sárga, piros szegéllyel. Kezeiben: lótusz, buzogány, kagyló és diszkosz. Višnu köldökéből lótusz sarjad, amelynek kelyhében a négyfejű szakállas Brahmā látható.²⁰

87. oldalon: Śiva-ábrázolás. Az istenség ülő helyzetű, a vezeklők elhanyagolt köntösét viseli. Külsejét félelmetessé teszik a hajában ágaskodó kígyók. Három szeme ijesztően csillog. Mellette felesége, kezében lótusszal és kis tálacskával. A társaság harmadik tagja Śiva hátasállata, a Nandi bika. A csoport egy magányos fa alatt egy szikla mellett helyezkedik el.

Egészében véve elmondható, hogy kódexeink szép kivitelű, tartalmilag változékony értéket képviselő alkotások. Az egyes szövegrészek egyenlőtlen irodalmi értéket képviselnek. A válogatás szempontjaira nézve nem sikerült egységes álláspontot megállapítanunk. Annyi azonban kétségtelenül megjegyezhető, hogy a szövegek túlnyomórészt śivaita jellegű szövegek, kisebb részben a Višnu-kultusszal összefüggőek. Nem kizárt dolog, hogy a válogatás egy külön felekezeti jellegű szempontokat figyelembevevő másoló munkája.

WOJTILLA GYULA

Pozsonyi Antifonálék. A középkori magyar zenei forrásoknak közismerten csekély száma arra kötelez, hogy e maradékot gondosan számbavegyük és feldolgozzuk. A Pozsonyban őrzött Antifonálék bartsét különösen az emeli,¹ hogy a pozsonyi káptalan az esztergomi egyházmegyéhez tartozván, mindazon kódexek, melyeknek nemcsak őrzési, de keletkezési helyei is volt szent Márton egyháza, nagy hitelességgel reprezentálják a mos patriae-t. E kódexekről bővebbet csak a magyarhoni Antifonálék feldolgozásának, más forrásokkal való összevetésének befejeztével mondhatunk; de RAJECZKY Benjaminszal és SZENDREI Jankával közösen tett csehszlovákiai kutatóútunk alkalmával szerzett néhány észrevétel közlése talán már most sem haszontalan.

Véletlenül bukkantunk rá egy nagyobb kódexrészletre, melyet KNAUZ *jegyzékének*² I. számú darabjával azonosíthatunk, s melyről eddig úgy tudtuk, hogy a háború alatt eltűnt. A *Knauz I. kézirat* a jegyzék szerint a káptalani könyvtár XIV. századi, 190 levélből álló, deszkatáblákba kötött hártakézirata, Antiphonale „in maiori folio” (mint RADÓ, nyilván KNAUZ *jegyzéke* alapján megadja).³ A Városi Levéltár (Archiv Mesta

¹⁹ Ez a kép feltehetően befejezetlen alkotás, mivel egyes felületek üresen maradtak.

²⁰ Ez a jelenet a legelterjedtebb indiai teremtésmondáéhoz kapcsolódik. A fekvő Višnu (Višnu śayanamurti) a szobrászat, festészet kedvenc témája. Hasonló szép ábrázolásokat láthatunk E. DIEZ, *Die Kunst Indiens*. Potsdam é. n. 123. és *Indische Miniaturen der lokalen Schulen*. Praha, 1961. 12. kép.

¹ A pozsonyiakon kívül csak hat jelentékenyebb terjedelmű magyar *Antifonále* kötetünk van, vö. 16. jegyzet.

² KNAUZ N.: *A pozsonyi káptalannak kéziratái*. Magy. Sion. IV—VII. Esztergom 1870.

³ RADÓ P.: *Index Codicum Manuscriptorum Liturgicorum Regni Hungariae*. Budapest 1941. Vö. RADÓ P.: *A magyar középkor kótás kéziratái*. Magy. Zenei Szle. I/5. 17. sz.

Bratislavy) EC LAD 6. jelzetű, töredékeket tartalmazó anyagában akadunk rá a be-kötetlen, nagy alakú (60×32 cm), oldalanként 11 kottasort tartalmazó, s jelenleg 151 fólióból álló kéziratra. Az összekeveredett ívek rendezése után kitűnt, hogy a valaha teljes de tempore részt tartalmazó Antifonále-kötetnek jelenleg szent István vértanú napjától a liturgikus év végéig vezető, de itt-ott hiányos maradványa. Úgy számítjuk, hogy a kötet belső hiányai éppen kiteszik azt a 39 fóliót, mely a Knauz-kori állapothoz képest hiányként jelentkezik; a kötet ádventi része tehát már azidőben hiányozhatott. A kötet végén — hacsak nem csatlakozott hozzá Sanctorale, s ez a máris nagy terjedelem miatt valószínűtlen lenne — a hiány ma sem lehet nagy: az utolsó őszi vasárnapok után még belekezd a halotti officiumba. Amennyire futó tájékozódás alapján megállapítható, az Antifonále rendje és dallamai az esztergomi ritmust követik, írásmódja is megegyezik a nálunk szokottal. Korára nézve nem kaptunk elég eligazítást, s csak tüzetesebb tanulmányozás után remélhetjük azon okok megismerését, melyek alapján KNAUZ (és közlése alapján RADÓ) a külformára inkább XV. századnak látszó kéziratot a XIV. századra datálta.

Nagyjából ismeretes a *Knauz 5. ún. Hahn-kódex* szomorú sorsa. A KNAUZ idejében még 404 levelet tartalmazott, 1487-ből való Antifonále (KNAUZ-nál helytelenül *Cantionale*, vagy *Graduale* névvel), gazdagon díszített, „gyönyörűen írt”, miniatúrákban bővelkedő kódexnek ma, ha nem is „néhánylapos töredéke”, de a néhai terjedelemnek alig egy-egyedét elérő 100 fóliója található meg, ismét a Városi Levéltárban, EC Lad 4. jelzettel. Összekeveredett, néhol folyamatosan haladó, másutt összefüggéstelen darabjait⁴ az utóbbi években rendezték, így megállapítható, hogy egy Antifonále II. részét (nyári-őszi napok) tartalmazó kötet volt, melyből ma megvan (kisebb hiányokkal) a temporális rész, de úgyszólván teljesen elveszett a Sanctorale, a magyar ünnepek officiumaival együtt.⁵

Ennek a kódexnek lapjaival keveredett a háború alatt,⁶ de később tőle leválasztva EC Lad 6 töredékei között található egy 18 fólióra terjedő, három összefüggő részlet⁷ tartalmazó Antifonále-töredék. Míg e töredékeket a Városi Levéltár őrzi, a káptalani könyvtárban⁸ található a *Knauz 4.*, KNAUZ (és RADÓ) jegyzékében tévesen *Graduale* néven szereplő, akkor még 328, ma 304 fóliót tartalmazó XV. századi Antifonále. Külső és belső érvek bizonyítják, hogy a Városi Levéltár töredéke a Káptalani Könyvtár Antifonále-jának kiesett részleteit adja. A kódex első felének (1—121) írása, a méret (49,5×35,5) és sorbeosztás megegyezik a két anyagban, a töredékek pedig éppen kiegészítik az Anti-

⁴ Ilyen állapotban került fényképezésre, s található az OSzK Mikrofilmtárában FM 1/1420. számon.

⁵ A kék fólió-számúkból az 1. hiányzik, ezen lehetett a KNAUZ-szerinti V-iniciálé. Kék 2 = jelenlegi (ceruzás) 1. fólió; egy f hiányzik a jelenlegi f 8 után, így a Kn f 15,24,35 miniatúrái a mai 13,22,33 f-n-találhatók. A mai 87. fólióig a kézirat folyamatos (Szent-háromság után XV. vasárnapig), majd 87 után 105 f hiány; a mai f 88 = KNAUZnál 195, mint a jegyzék miniatúra-felsorolásából kitűnik. Ezután ismét 45 f hiány, a mai 89 = régi (kék) 241. Innentől folyamatos a mai f 96-ig, utána ismét 101 f hiány, mert a mai 97-en induló Katalin officium KNAUZnál még a 350. lapra van jelezve. Végül mivel a KNAUZnál 397. fólió nálunk éppen a kódexet záró 100. számot viseli, a 98—100. lapok között ismét 44 f hiánynak kell lennie. A 100. f után hiányzik a régi 398—404, vagyis 7 fólió. A hiányok kiteszik a régi és jelenlegi állapot között mutatkozó 303 különbözetet. Mivel a jelenlegi kódex is tartalmazza a szűzek közös officiumának kezdetét, s a mögüle hiányzó 7 lap elég lehetett a befejezésre, megállapítható, hogy KNAUZ idejében a kézirat teljes volt.

⁶ Így találjuk az OSzK mikrofilmjén is.

⁷ De a jelenlegi sorrend és számozás téves: a 12—14., ill. 15—18. lapok sorrendje fölcserélendő!

⁸ Jelenleg a Státny Slovensky Ustredny Archiv kezelésében.

fonále mai hiányait.⁹ Ezek a lapok KNAUZ idejében még bennlehettek a kódexben, s így 18 fóliót pótolhatunk ki a 21 lapnyi (328—304) hiányból; további 3 lap úgy látszik végleg elveszett: a három illuminált, kivágott lap. A kódex eleje és vége már KNAUZ idejében esonka lehetett, ez számításunk szerint elől is 30—40 fóliót (Advent, Karácsony), s a végén ismét 30—40 fóliót (Sanctorale Purificatiótól májusig) tehetett ki, a kódex tehát eredetileg közel 400 fóliót tartalmazott. Provenienciáját meghatározni egyelőre nem tudtuk; bár KNAUZ és RADÓ szerint „idem artifex illuminavit librum, qui graduale n. 5.), dallamanyaga némileg eltér az esztergomi rítust legtipikusabban képviselő források változataitól.

A Városi Levéltár egyik 4 fóliós, *Szent Sebestyén-* és két *Mária-ünnep officiumait* tartalmazó töredékéből (EC Lad 2, 762/a, b és 763/a, b *Fragmentum Brev. Romani*) még egy szerencsés kiegészítést tehetünk. E töredékek a Káptalani Könyvtár *Knauz 2.* kódexének lehetnek — ha a töredékek könyvtári fölrásának betűiből következtethetünk, már régebben kiesett — lapjai. Mivel a több, mint 200 fóliót tartalmazó, a téli-tavaszi hónapokra szóló Antifonále-kötet pozsonyi tartózkodásunk idején restaurálás alatt állt, méreteit nem egyeztethettük a töredékével (54,5 × 36,5). Írása és oldalbeosztása (10 kottasorral) azonban megegyezik, tartalmi illeszkedésük pedig hibátlan, s minden kétséget kizáró.¹⁰

Egy másik töredék (EC Lad. 2-ben, két fólió f 113—114 fölirattal) augusztus 14—15. énekrészeit tartalmazza. Érdekessége, hogy megtaláljuk rajta teljes formájában az eddig csak neumákban ismert (talán magyarországi eredetű?¹¹) nagy antifonát: *Ave Domina mundi*. Írása a magyar kódexek tipikus neuma-formáit idézi. Egyelőre nem sikerült megállapítani, vajon egy ismert kódexnek kiesett részlete lenne-e a töredék.

Alkalmunk volt tanulmányozni a *Knauz 3. és 17. kódexet* is. Az előbbi KNAUZ szerint 1575-ből való, 221 levelet tartalmazó Cantionale; jelenleg szintén az Archiv Mestában található (EC Lad 3.). A „bőrrel bevont deszkakötés” már hiányzik, egyébként a KNAUZ által látott állapothoz képest nem szenvedett változást. Tartalmilag KNAUZ meghatáro-

⁹ EC Lad 6 7 1—10 kezdete: adoremus qui venit salvare . . . karácsonyi októva antifona; majd egyéb szakaszok az oktavából, SZENT ISTVÁN vértanú ünnepe a Sexta Resp. verséig bezárólag, folytatja a Gloria Patri-val (mint a custos is utal rá!) a Kn 4 f 1—25, s folyamatosan halad az oktavába eső vasárnap Resp.-ig: In principio . . . folytatás: erat verbum, a töredék f 11-en, s tovább Circumcisio I. Magn. antifona kezdetével: Magnum hereditatis — carnem assumens, omnes gentes, folytatás Kn 4 f 26—27: venient dicentes. Ezután egy fólió kiányzik az Epiphaniát kezdő miniatúra kivágás miatt, majd f 28—42 folyamatos az évközi szombatnap Vesperásának 3. antifonájáig bezárólag. A 4. antifona már a töredék f 15-ön (itt a töredékek jelenlegi sorrendja fölcserélendő), s tovább f 15—18 a vasárnapi III. Nocturnus közepéig, majd onnan folytatás a töredék f 12!—14-en a vasárnapi Laudes 2. antifona végéig. A 3. antifona már a kódex 43. fólióján. Innentől a kódex folyamatos, kivéve, hogy a 231 f. után (az Ascensio ünnepéhez tartozó, KNAUZ-nál említett miniatúra kivágás miatt), majd a f 241 után (András apostol képével kivágott lap) egy-egy fólió hiányzik. A 242 f-n látjuk egy régi számozás nyomát: 263. Ez megegyezik a KNAUZ jegyzékéből a miniatúrák felsorolásával nyert számadatokkal.

¹⁰ Első töredék: Kn. 2. kódex Sebestyén officium I. Noct. 1. resp. e szavai után: sanctorum animas confortare — folytatja a töredék f 1: spem promittens, a II. Noct. I. Resp.-ig. Itt egy f hiány, majd a töredék f 2 a III. Noct. 3. antifonától (= toribus dignatus est) a Laudes 1. antifona közepéig: Sebastianus dei cultur . . . sancto —, melyet a Kn 2 folytat: -rum animas. A második töredék Purificatio ünnepének Matutinumába illesztendő (töredék f 4), így: . . . virile ignorans. V/Virgo concepit etc. II. Noct. III. Resp.-tól a III. Noct. I. Resp. közepéig, mit Kn. 2. folytat. A harmadik töredék Annuntiatio ünnepébe illik: II. Noct. 3. Ant. végén hiányzó „Fundamenta” zoltárjelzés a töredéken, majd tovább a III. Noct. 1—2. antifonájáig, míg a 3. antifona végén szereplő zoltárjelzésnél veszi át ismét a Kn 2. kódex.

¹¹ Z. FALVY—L. MEZEY: *Codex Albensis*. Budapest—Graz. 1963. 45. 1.

zása pontatlan: egy Antifonále II. kötete, a nyári-őszi időszakra (de tempore és sanctorale). Így a *Kn. 2.* kiegészítő kötete is lehetne, ha nem lenne amazzal igen csekély átfedés az Ascensio és Pentecostes közötti részben. Rövid áttekintés alapján is láttuk, hogy a leg-hitelesebb esztergomi tradíciót reprezentálja, s hangról-hangra egyeznek dallamai a *Kn. 5. kódex*ével. Megtaláljuk benne a *Kn. 5.*-ből ma már sajnálatosan hiányzó magyar szentek (LÁSZLÓ, ISTVÁN, IMRE, ADALBERT) teljes sorát. Korának meghatározása KNAUZnál bizonyosan téves; két XVI. század végi, utólagos beírás vezette őt félre. Kódexünkől még hiányzik a Transfiguratio ünnepe, s legalábbis mintapéldányában utólag lett bevezetve Visitatio is (lectioival együtt, s e ritka gyakorlat is utólagos pótlásra utall); ennek alapján a XV. századba, annak is inkább elejére tesszük a kódex keletkezését.

A *Knauz 17. kódex* a jegyzék szerint XVI. századi, 115 fólióból álló *Chorale Cationale*. Valójában csupán Vesperále, néhány nagyobb ünnep Matutinum I. Nocturnusának hozzáadásával.¹² Az eredeti állapothoz képest csak 15–20 fólió lehet a hiány, a KNAUZ által látotthoz képest pedig nem szenvedett kárt. Hiányzik elejéről az adventi (esetleg per hebdomadam) rész, a Sanctoraléból pedig az augusztus 15. és november 11. közé eső részlet. A kódex RADÓ szerint „fine mutilus”, de tartalmilag befejezett, s végén már csak utólagos hozzáírás a „Ductus est” rezponzorium. Az inkább XV., mint XVI. századra datálható¹³ kódexet azonban le kell írunk a magyar kottás kéziratok sorából. Vitus ünnepe ugyan magában még nem bizonyítaná eseh eredetét, bár a Sanctoralében csak a jelesebb szentek napját találjuk kidolgozva. Nyomósabb ok SZENT LÁSZLÓ ünnepének hiánya (ISTVÁN, IMRE officiumának hiánya a megfelelő rész kiesése miatt nem állapítható meg); még inkább liturgikus rendjének, tónusmeghatározásainak, dallamváltozatainak¹⁴ a magyar usustól eltérő volta. Írása, különösen az összekötő vonalak ferde húzása (pl. a pes-neumákban) szokatlan a hazai kódexekben, sokkal inkább emlékeztet az esztergomi ún. *Antiphonale Hussiticumra*.¹⁵

Leglényegesebb eredménynek annak megállapítását tartjuk, hogy bármily csekély is megmaradt Antifonáléink száma, módunk lesz arra, hogy a legtekintélyesebb magyar usust teljes egészében rekonstruálni tudjuk, mégpedig legalábbis két-két, egymást megerősítő forrás alapján, s néhány további forrás alapján az esztergomi változattól némileg eltérő helyi hagyományok egyik-másikába is bepillantsunk.¹⁶

¹² Hasonló Antifonálé-kivonat, ugyancsak a Vesperásokat és az I. Nocturnusokat tartalmazó (de csak intonációkkal jelző) zágrábi MR 10.

¹³ Transfiguratio ünnepe ebből is hiányzik.

¹⁴ Csak éppen néhány példával: Dedicatio Invitatoriuma a magyar gyakorlatban Filie Syon, Kn 17-ben Templum hoc; valamennyi magyar forrásban hiányzik a Reliquit eum antiphona (bőjt I. vas.), a Puer Jesus Kn 17-nél Epiph. után I. vasárnap, nálunk Karácsony oktavájába eső vasárnapon. Ecce Maria antifona Kn 17-ben 8. tónus, egyébűtt 2. tónus. O crux gloriosa Kn 17-ben 1. tónus, nálunk 3. tónus stb.

¹⁵ Esztergomi Főszékesegyházi Kvtár Mss. I. 313. Berk. 32. XV. sz.

¹⁶ Legteljesebb forrásunk a Zágrábi Könyvtár MR 8 jelzésű XV. századi pálos Antifonáléja. A pálosok az esztergomi ritust változtatás nélkül átvették és konzerválták. Ezt bizonyítja az is, hogy a zágrábi pálos-Antifonálé megfelelő része hangról hangra megegyezik a pozsonyi *Kn 2 kódex* dallamaival. Az alábbi felsorolásban a pozsonyi *Kn 1*, *Kn 2*, *Kn 3*, *Kn 5* kéziratokon kívül az *MR 8* és a *Berkovits-jegyzékben* 2. szám alatt szereplő *Esztergomi Antifonálé* két (valóban összetartozó?) kötetét tekintjük a legerősebb forrásoknak. Ehhez jön a pozsonyi *Kn 4*, a zágrábi *MRI*, a Győri nagy antifonále, a Szepesi Káptalan Mss music 2. Antifonáléja, melyek ugyan a magyar szokások általános keretein belül, de kisebb változatokat adnak a főcsoporthoz. Mindehhez járul a 12. századi *Codex Albensis*, mely neumas dallamjelzése miatt dallam-összevetésre ritkábban alkalmas.

Advent, Karácsony:	Kn 2, MR 8 (+ Győr)
Epiphania:	Kn 2, MR 8 (+ Győr, Kn 4)
Böjtelő, Böjt:	Kn 2, MR 8, Berk2:I, Kn 1 (+ Kn 4)
Husvét, Ascensio:	Kn 2, MR 8, Berk2:I (+ Kn 4)
Pentecostes:	Kn 1, Kn 3, Kn 5, MR 8
Per annum:	Kn 1, Kn 3, Kn5, MR 8, Berk2:II (+ Szep)
Commune Sanctorum:	Kn 3, Kn 5, MR 8, Berk2:II (+ Szep)
Sanctorale	
dec.—jan.:	MR 8, Kn 2 (+ Kn 4)
febr.—márc.:	MR 8, Kn 2 (+ MR 1)
ápr.—máj.:	MR 8, Kn 2 (+ MR 1)
jún.—júl.:	MR 8, Kn 3 Berk2:II (+MR 1, Szep)
aug.—szept.:	MR 8, Kn 3, Berk2:II (+ Győr, Szep)
okt.—nov.:	MR 8, Kn 3, Berk2:II (+Szep)

Ezen források anyagának teljes elemzése és a magyar breviáriumokkal, valamint külföldi Antifonálékkal való összevetése után remélhetjük, hogy világosabb képünk lesz arról: milyen forrásokból eredt, mennyire lett önálló, milyen helyi változatokban élt a magyarországi cantus planus.

DOBSZAY LÁSZLÓ

Újabb adatok Doby Antal könyvtáralapítói és mecénási tevékenységéhez DOBY Antal tiszaujlaki könyvtárával PAPP Ivánné a *Magyar Könyvszemle* 1959. évi és 1960. évi kötetében két közleményben foglalkozott.¹ A közlemények forrásául HORVÁTH Károly alkalmi kiadványa² és DOBY Antalnak az OSZK-ban levő kézírata (1877)³ szolgált. PAPP Ivánné közleményében megemlítette, hogy DOBY Antal kézíratos naplója egyik fiára, DOBY István sóhivatali ellenőrre maradt, aki „valószínűleg átadta a vándorgyűlését 1909-ben Rózsahegyen tartó Magyar Történelmi Társulatnak”.⁴

¹ PAPP Ivánné: *Könyvtár Tiszaujlakon (1858—1869)*. Magy. Könyvszle. 1959. 98—103. l. PAPP Ivánné: *Arany János és a tiszaujlaki könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1960. 177—183. l.

² HORVÁTH Károly: *Feöldy Doby Antal emlékezete*. Rózsahegy 1909. 31. l.

³ DOBY Antal: *Az első népkönyvtár felállítása Ugocsa megyében*.

⁴ PAPP Ivánné, I. m. 99. l. Maga a kézirat negyedrért alakú, félbőr-kötésű, 628 számozott és 34 számozatlan lapot tartalmazó kötet, amely kötéstáblájára ragasztott vignettáján *Feöldy Doby Antal naplója* kézíratos címet viseli; a kötés gerincén ráragasztott, eredetileg fehér, de időközben megsárgult papíron ugyancsak kézírással a *Napló jegyzetek* felirat áll. A kötet belső címlapjának felirata: *Naplójegyzetek Doby Antaltól*. A könyvben DOBY Antal halála (1909) és a kézirat általam történt megvásárlása (1946) közötti időre vonatkozólag a közbenlevő tulajdonosok személyét illetőleg semmiféle adat (névbejegyzés, könyvtári pecsét, ex libris stb.) nem található, és így a kézirat 1909—1946 közötti provenienciája ismeretlen. A kézírás gyakorlott, kiírt írás, korabeli helyesírással; a lapok mérete 203+163 mm amelyet két oldalon ceruzával megrajzolt margó szűkít mindkét szélén egy, illetve három cm nagyságban be. DOBY Antal a napló írásához a szövegrész elején levő dátum tanúsága szerint 1872. szeptember 11-én kezdett és így a kézirat első része (1—162. l.) tulajdonképpen emlékirat, amely életének 1826—1872 közötti eseményeit mondja el és közben igen sok eseményt a rendelkezésére álló okmányok, levelek, újság-cikkek stb. alapján meghatározott dátumhoz köt. A kézirat tulajdonképpeni napló-része 1872. október 14-ével kezdődik s ebből megállapíthatjuk, hogy a kézirat emlékirat-részét a szerző igen rövid idő, mintegy öt hét alatt írta meg. 1872. okt. 14-től ha nem is naponta,

DOBY Antal kéziratos naplója — amely nemcsak DOBY Antal életére vonatkozóan tartalmaz bő és részletes adatokat, de a tiszaujlaki könyvtárra is és igen sok kor- és művelődéstörténeti adatot jegyez fel, értékes levélmásolatokat közöl — a birtokomban van. 1946-ban a Teleki téren egy ócskásnál fedeztem fel és megvásárlás útján került könyvtáramba. A kézirat nemcsak PAPP Ivánné két közleményének adatait egészíti ki és módosítja, de DOBY Antal könyvtármecenási tevékenységéről olyan részletes adatokat is tartalmaz, amelyek szintén megérdemlik, hogy a magyar könyvtártörténeti irodalom számára megörökítsük őket.

PAPP Ivánné első közleményében azt írja, hogy „Tiszaujlon . . . az 1850-es évek végén olvasóköri csoportosulás volt keletkezőben. Pontosan nem tudjuk, hogy kik alapították a kört”. DOBY Antal naplójában a következőket írja: „1858. Ez évben kezdtem foglalkozni azon eszmével, miképpen lehetne egy községi könyvtárt állítani, hogy népünk szellemi elmaradottságán némileg segítve legyen. Biztatott erre Boross Mihály ismert írónk, aki hozzám intézett biztató soraiban többek között így nyilatkozik: Vajha hazánkban több Doby Antal volna, akkor több remény volna felvirágozásunkhoz”.⁵ DOBY Antal a könyvtár felállításának az engedélyezését írásban kérte KRAMPLA német szolgabírótól,⁶ aki „azt ilyen alakban felállítani nem engedte, csak olyan formán, ha saját nevem alatt állítok könyvtárt — meghagyván, hogy minden megrendelt könyvcsomag előbb ő hozzá vitessék Szöllőstre felbontás végett, nehogy tiltott könyvek becsempésztessenek. De e feltételeket én ugyan egyszer sem teljesítettem”.⁷ A könyvtár létrehozása ügyében kiboocsátott felhívás így hangzott: „Tisztelt Honfiak! Korunk a haladás kora, aki nem halad a korszellemmel, az elmarad; aki pedig megállapodik, az eltapostatik. Minden jó hazafi s honleánynak fő kötelessége a nemzeti irodalom pártolása s emberi feladatul a tökéletességre törekvés; célunk, hogy nemesebb legyünk szívben, műveltek lélekben, kiképzettek ész és értelem dolgában. E nemes célt csak önművelődésünk, csak olvasás és ismeretek megszerzése által közelítjük meg; ne sajnáljunk egypár forintot lelkünkre, mely sokkal nemesebb rész, mint a test. Alólírott egy olvasó kört s ezzel összeve kötött könyvtár alakítását óhajtaná létre hozhatni; felkéri tisztelettel a vidék érdemes közönségét, hogy mentül többen járuljanak az üdvös célhoz, egyesüljünk, egyesítsük pénz és eszerőnket és semmi sem lehetetlen. Fizessen mindegyikünk csak 1 frt-ot midőn a társaságba lép és azután félvéneként szintén annyit; minél többen leszünk, annál nagyobb lesz a jövődelem, annál nagyobb lesz az eredmény és mihelyt elegendő lesz az aláírottak száma, azonnal a tisztelt tagok egy közgyűlésre a város házához egy ügyre vonatkozó tanácskozásra meghivatnak. Kelt T. Újlon 12. december 1858. Doby Antal”⁸

A felhívásra 118 tag jelentkezett.⁹ DOBY Antal azonban az 1 forintos tagsági díjjal elszámította magát. Erről a következőket olvashatjuk a naplójában: „Legelső alkalommal, midőn 120 frt. áru könyvet meghozattam, tapasztalnom kellett, hogy 1 frt. félvéi díjjal olvasni nem lehetett, mert ez összegért alig hozathattam 50 munkát — mivel voltak 4 kötetesek is az első szállítmányban, az olvasók pedig mind olvasni akartak és hogy ki-

de kisebb-nagyobb időközökben követik egymást a bejegyzések. Az évszámot mindig csak a kérdéses év első bejegyzésével kapcsolatban tüntette fel, utána a következő évig csak hónapot és napot adott. A napló utolsó bejegyzése 1903 januárjának közelebről meg nem határozott napja. A kézirat napló-része a 163—628 számozott, majd azt követőleg az 1—34 számozatlan lapot foglalja le; a kézirat utolsó hat oldala *Családi feljegyzések* címmel a családban történt születési és halálozási adatokat közli.

⁵ *Doby Antal naplója* (továbbiakban: *DAN*) 16—17. l.

⁶ *DAN*. 17. l.

⁷ *DAN*. 17. l.

⁸ *DAN*. 17—18. l.

⁹ *DAN*. 19. l.

elégíthessem őket és ne adjak okot a zúgolódásra — mindjárt első tetemes áldozatot hoztam, mert azonnal 80 ezüst forint ára könyvet rendeltem újból s így némileg az olvasók igényét kielégítettem. S mikor fél év elteltével e körülményt az olvasókkal tudattam s kértem, hogy ha nem akarják romlásomat, fél évenként legalább 2 frt-ot fizessenek, az lett az eredménye, hogy a 118 olvasónak egy negyedrésze maradt meg”.¹⁰

DOBY Antal az olvasók számának megcsappanása ellenére sem adta fel a harcot, sőt Beregszászon fiókkönyvtárat is alapított. Ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Ez év tavaszán (1865) Beregszászban is fiókkönyvtárat alapítottam, melynek kezelésére Keszler József könyvkötő ajánlközött, de ezt egy évi fentállás után be kellett szüntetnem, mert nemhogy jövedelmezett volna a fáradságért valamit, de még ráadásul 28 frt. áru könyveim az olvasóknál veszett; ily sorsa van még nálunk annak, aki a közművelődés előmozdításán fáradozik, pedig vállalatom alig önzetlenebb volt, mert a néptanítóknak Ugocsában nyújtott kedvezményt — hogy a könyvtárból ingyen olvashatnak — Bereg megyére is kiterjesztettem”.¹¹

1865. október 27-én lényeges találkozás állott be DOBY Antal könyvtára ügyében. Már 1862-ben azzal a kéréssel fordult FERENCZY Ignác királyi biztoshoz, hogy Tiszaúj-lakon egy polgári olvasókör működését engedélyezze s az alapszabály engedélyezését a helytartótanácsnál eszközölje ki. Az alapszabályokat azonban módosítás végett két ízben visszaküldték s az engedély megadásáról a szolgabíró DOBY Antalt 1865. október 27-én értesítette.¹² Az engedély birtokában DOBY Antal az egyesület szervezéséhez fogott és első lépésként a polgárokat a városházához előzetes tanácskozásra hívta meg, ahol a következő beszédet tartotta: „Tisztelt Polgárok! Mielőtt örömmel jelenteném, hogy polgári körünk alapszabálya a Kir. Helytartótanáctól megerősítve oly hosszú idő után leérkezett, szabadjon nekem polgártársaimat az egyesülés gyakorlati kivitelére felhívnom, mert az egyesülési jog szabad gyakorlata társadalmi téren a legbiztosabb eszköz minden szépek s jónak elérésére, azért alig tehetünk üdvösebbet, mintha nagy Széchényink jó szellemének lobogója alatt társulatba állunk s társaskört alakítunk, oly célból, hogy ott eszméinket barátságosan kicseréljük, ezáltal az ellentétes érdekek összeütkezését kiegyenlítsük s faj, vallás, születés, vagyon és rangkülönség nélkül egybeolvadás által a testvéri egenlőségnek nagy eszméjét gyakorlatilag valósítsuk — és egyesített szellemi és anyagi erővel, egyesített filléreinkkel minden jóra való hazai s emberségi ügyet gyámolítsunk — és szebbnél szebb áldozatokat tehessünk le a hon oltárára s az emberiség javára. A régi kaszinó név helyett korszerűbbnek látnám e címet adni a társulatnak „Polgári kör”, mivel a kaszinók nagyobbára csak az úgynevezett uriembereket fogadék keblökbe; nálunk tágasabb tért kell nyitni, szükséges, hogy e kör a szó nemesebb értelmében polgári legyen s minden becsületes és társaságba való tagja lehessen — még a kevésbé művelt osztályokból is, éppen azért hogy a művelt s értelmes érintkezés, társadalmi összeolvadás által kiműveljék magukat — előítéleteiket, téveszméiket tisztába hozzák — s megértsék egymást, lelkök és szívök nemesebb irányban fejlődjen ki s vágy ébresztessék bennük csupán anyagi érdekek s érzéki mulatságok helyett magasabb, tisztább szellemi élvezekre s önzetlen hazafi s emberi tettek véghezvitelére, a bizalmas társalgási közlekedés és egybetársulás útján sok félreértést, gyanakvást, fitogtatást, vagy bosszúból s gyakran önérdékből eredő kicsapongást, tömérdek, mindenféle bajt és veszélyt lehet és kell eltávolítani, másrésztől éplelkű polgáraink lelki cselekvőségének erejét oly irányban lehet kifejteni, mi által a jó roppant nyereményeket vívhat ki. Különösen nekünk iparosoknak

¹⁰ DAN. 19—20. l.

¹¹ DAN. 35. l.

¹² DAN. 42. l.

kétszeres szükségünk van e „polgári kör” életére, mert ott öntanítás által a szükséges ismereteket megszerezhetjük magunknak, mert tudhatjuk azt, hogy minden állású embertől többet követel a mai kor, mint a hajdani — azt a korszellem hozza magával, mely a polgárosodást óriási léptekkel viszi előre s a haladó kézműiparban a kornak nemcsak nyers erőszámra, hanem főképp értelemre van szüksége — mely ne csak a korrallal együtt haladni — hanem azt mint olyat előbbre vinni is képes legyen, mert nézzük a világ legszabadabb és leggazdagabb nemzeteit, azt találjuk, hogy éppen azok tanulnak és dolgoznak többet, mert a tudomány nemesbíti a szívet, élesíti az elmét, könnyíti a munkát és sokszorozza ennek áldásos eredményét. Önbizalmat — nemes önérzetet — mely nélkül csak a léhaság hordja emelten fejét, tudomány és munka varázsolnak belénk, ezért óhajtom, hogy e polgári kör ne három évig tartandó legyen, hanem a halhatatlan testületekhez tartozzon; de én hiszem, hogy nem is lesz ideiglenes, csak legyen benne életrevalóság, ha mi hiányokat tapasztalunk — azokat pótoljuk — ha akadályok lesznek, azokat hátrítsuk el.”¹³

DOBY István könyvtárával több elismerő írás foglalkozott. A PAPP Ivánné által hivatkozott sajtóközlemények mellett meg kell említenünk G. K.-nak (GERGELY Károly) a „Szamos” 1869. évi 46. számában megjelent cikkét, amely *Egy népbarát* címmel a legelkésebb szavakkal nyilatkozott DOBY Antal vállalkozásáról s részletesen ismerteti a könyvtár munkáját, eredményeit, s DOBY Antalnak a könyvtár fenntartása és gyarapítása érdekében hozott anyagi áldozatait.¹⁴

DOBY Antal könyvtárát a Szamos 1869. december 1-i áradása Dobyék házával és ingóságainak nagy részével együtt megsemmisítette. A könyvtár állománya ekkor — szemben a GONDA László által meghatározott 1000 kötettel s a Pallas- és Révai Lexikonokban közölt 2600 kötettel — 1600 kötet.^{15a} DOBY Antal így ír erről naplójában: „Dec. 1-ső napján déltájban a hátulsó szobánk falai bedőltek, de azért némi remény táplála még estve felé, hogy ha hirtelen lefutna a Tisza medrébe a víz, talán megtámogatással házunk fentmaradna; ladikok, amit lehetett megmentettünk, de igen sok kárral. 1600 kötetet meghaladó könyvtáram egy része semmivé lett; ki hitte volna még ezelőtt egy héttel, midőn annyi új könyvvel szaporítottam, hogy így lesz semmivé, mintha a sors is közművelődésünk előmozdítása ellen esküdött volna”.¹⁵

PAPP Ivánné DOBY Antal könyvtárának működését az árvíz következtében beállott pusztulás nyomán 1869-cel befejezettnek tekinti. Lényegében igaza is van. De DOBY Antal 1871-ben megpróbálta könyvtárát újra életre kelteni. Erre vonatkozólag naplójában a következő bejegyzést találhatjuk: „E hó (november) elején azon hitben, hogy a közművelődés előmozdítására még tehetek valamit, a lelkes honleány, özvegy Székely Albertné kérésére, hogy szerezzek a téli időre újabb könyveket, és újabb előfizetést, engedve a felhívásnak az újabb könyveket megrendeltem s új felhívást intéztem a megye közönségéhez, amelyben a beszerzendő könyveket átolvasás után az Ugocsa Megyei Néptanítók Egyesületének ígértem átszolgálni, reméltem, hogy e nemes törekvésem visszhangra talál, de igen csalódtam, mert alig akadt 4—5 olvasó s ez valóban fáj lelkemnek, nem tudván magamnak megmagyarázni, hogy személyem iránti ellenszenv-e, közöny — vagy már értelmiségünk elérte a műveltség netovábbját s nincs szüksége olvasásra, azért az utókornak ide írom felhívásomat, mely a „Budapesti Közlöny”-ben, a „Néptanítók Lapja”-ban és a „Máramaros”-ban is közzé volt téve, hogy valamint eddig,

¹³ DAN. 43—47. 1.

¹⁴ DAN. 97—102. 1.

^{15a} HORVÁTH Károly „1600 körüli” kötetről beszél és ezt a kötetszámot a könyvtár-alapító is megerősíti.

¹⁵ DAN. 106—107. 1.

úgy ennél is a legnemesebb szándék — a közművelődést előbbre vinni s a néptanítók könyvtárát gyarapítani volt céлом.” Maga a felhívás így hangzik: „Fölhívás! A téli évszak közeledtével nemzeti irodalmunk újabb s jelesebb termékeit megszerezni óhajtván előfizetést nyitok fél évi olvasásra 3 forintra, remélvén, hogy a megye értelmisége nem vonja meg pártfogását — mit annyival inkább kérek — mert az átolvasott könyveket a fél év elteltével az Ugocsa Megyei Néptanító Egylet könyvtárának gyarapítására fogom átszolgáltatni; a régibb irodalmi művek közül azok — melyeket a múlt 1869-ik évi szerencsétlen nagy árvíz megkímélt — szintén az olvasók használatára áll, fáradozásaim jutalmazva lesz — ha az említett nemes cél előmozdításában — s a közművelődés terjesztésére irányzott hazai törekvésem a t. közönség pártfogásával megtisztel. T. Újlak 1971. november havában Doby Antal”.¹⁶

Doby Antalnak könyvtára újjáalakítására tett sikertelen kísérlete sem vette el a kedvét attól, hogy a magyar közművelődésnek továbbra is áldozatos munkása legyen. Az árvíz által elpusztított könyvtárának csekély maradványát s az 1870 után beszerzett könyveit kiolvasásuk után különböző könyvtáraknak adta ajándékba. A megajándékozott könyvtárak közül néhányat PAPP Ivánné is megemlíti,¹⁷ ebből azonban sem az adományok mértéke, sem értéke nem derül ki. DOBY Antal naplójának végén részletes felsorolást adja azoknak a könyvtáraknak, amelyekhez könyvadományokat juttatott, az egyes könyvtárakkal kapcsolatban részletes könyvjegyzéket is ad, az ajándékozott kötetek számának és értékének a feltüntetésével. Az ajándékba adott könyvek kisebb része a klasszikus, nagyobb része a kortárs magyar irodalom alkotásaiból kerül ki, de bőven vannak köztük ismeretterjesztő és tudományos könyvek (politika, földrajz, történelem stb.), lexikonok és szótárak, sőt tudományos folyóiratok (Archaeológiai Értesítő, Századok stb.) is. A megajándékozott könyvtárak között szerepel az Ugocsa Megyei Néptanítók Egyesülete Könyvtára (két tételben 119 kötet, 153 forint 60 krajcár értékben), a bukovinai Istensegits község iskolai könyvtára (39, kötet, 28 forint 90 krajcár értékben), a Máramarosszigeti Lyceum Önképzőkörének Könyvtára (25 kötet 31 frt. értékben), a Nagyszőlősi Kaszinó Könyvtára (15 kötet 13 forint értékben), a Kolozs-Doboka Megyei Néptanítók Egyesülete Könyvtára (12 kötet 17 forint 30 krajcár értékben), a Dévai Állami Tanítóképezde Könyvtára (11 kötet 14 forint értékben), a Szatmári Papnevelde Szent Alajos Társulata Könyvtára (9 kötet 16 forint 50 krajcár értékben), a Kolozsmonostori Gazdasági Iskola Könyvtára (5 kötet 12 forint értékben), az Ungvári Tanítóképezde Könyvtára (4 kötet 9 forint értékben), a Homonnai Polgári Iskola Könyvtára (24 kötet 51 forint 10 krajcár értékben), az Országos Tisztviselő Egylet Könyvtára (7 kötet 7 forint értékben), Viska Községi Könyvtára (118 kötet 103 forint 80 krajcár értékben), a Nagyszőlősi Polgári Iskola Könyvtára (30 kötet 34 forint 10 krajcár értékben), a Kassai Múzeum Könyvtára (8 kötet 19 forint értékben), a Newyorki Magyar Egyesület Könyvtára (16 kötet 16 forint értékben), a Kassai Kath. Legényegylet Könyvtára (13 kötet 19 forint értékben), a Bártfai Gimnázium Könyvtára (10 kötet 10 forint 80 krajcár értékben), a Királyházi Olvasóegylet (11 kötet 12 forint 5 krajcár értékben), másodízben a Kassai Kath. Legényegylet Könyvtára (9 kötet 11 forint értékben), az Eperjesi Rk. Gimnázium Önképzőkörének Könyvtára (13 kötet 14 forint értékben) s további tizenkét kisebb könyvtár (53 kötettel, 80 forint 20 krajcár értékben). Ha figyelembe vesszük, hogy DOBY Antal ebben az időben nagycsaládos és kis jövedelmű tisztviselő volt, nyugodtan nevezhetjük az 1870—1900-as évek egyik legnagyobb könyvtári mecénásának. DOBY Antal élete nagy részét (nemesi származása ellenére) kisparosként élte le s csak

¹⁶ DAN. 127—130. 1.

¹⁷ Magy. Könyvszle. 1969. 103. 1.

tönkremenetele után kényszerült a sóhivatali tiszt kifizetésű állásába. Naplója tudomásunk szerint az egyetlen ilyen nemű munka a XIX. századból; egyéb, kispolgár által írt naplóról nincs tudomásunk. A benne foglalt életpálya-leírás és a sok, művelődéstörténeti, köztörténeti adalék miatt megérdemelné, hogy teljes egészében kiadásra kerüljön.

GALAMBOS FERENC

Babits könyvtárának töredéke. A közhiedelem szerint BABITS könyvtára megsemmisült. Úgy tudja a fáma, hogy a II. világháború idején becsomagolták és a Baumgarten-alapítvány székházában, az V. ker Sas u. (ma Guszev u.) I. alatt az első emeleten helyezték el, az ún. Baumgarten Könyvtárban. Ennek alapja BAUMGARTEN Ferenc magánkönyvtára volt, s haláluk után a család itt helyezte el TÓTH Árpád és később KOSZTOLÁNYI Dezső könyvtárát. A hatalmas üveglakkal a budai oldalra néző helyiség az ostrom alatt gyújtóbombát kapott, az egész ház kiégett, az összezsúfolt és akkor is nyitott polcokon elhelyezett három remek könyvgyűjtemény valóban porrá égett. Ezt állítja GELLÉRT Oszkár: „Ez a könyvtár Babits és Kosztolányi könyvtárával együtt az ostrom alatt elpusztult.” (Kortársaim. Bp. 1951. 238. l.).

BABITS könyvtárát 1942 tavaszán még együtt láttam Logodi u. 31. sz. alatti lakásukon. *Babits és az angol irodalom* c. doktori disszertációmhoz át akartam nézni a könyvtárat, TÖRÖK Sophie azonban kegyeletből lezárta a könyvtárszobát és a költő halála óta senkit sem engedett be. HALÁSZ Gábor és RÉDEY Tivadar többszöri közbenjárására az özvegy megnyitotta a könyvtárszobát, de olyan rövid időre engedett benne dolgozni, hogy csak az angol szerzőjű vagy tárgyú munkákról tudtam jegyzéket készíteni. (Bár nekem ez volt a legsürgősebb és legfontosabb.) BABITS angol könyveinek jegyzéke meg is jelent könyvemben. TÖRÖK Sophie ebből a lakásból 1942 második felében költözött át a XII., Jagelló u. 3. alá. Aki a háború után meglátogatta, nem gondolt arra, hogy a kis lakásban BABITS könyvtárának egy jelentős része rejlik. TÖRÖK Sophie kiválogatta a neki kedves vagy valami miatt értékes műveket, azokat saját könyveivel egyesítette és a BABITS halála után, tehát még másfél évtizedig neki küldött tiszteletpéldányokat vagy más gyarapodásokat egyesítette a férje könyvtárából kiemelt tételekkel.

Az OSzK-ban a Babits-hagyaték hatalmas kézirati és levelezési anyaga mellett 841 tétel, de a sorozatok miatt többszáz kötettel több, az a nem oda való könyvanyag, amely BABITSNÉ lakásából került oda és eddig elhelyezéséről és hozzáférhetővé tételéről még nem merült fel a döntés szükségessége. A becsomagolt könyvanyagról egy hézagos és hibás jegyzék készült ugyan, de a kötetek átnézése, a dedikációk és bejegyzések földolgozása rendkívül kívánatos volna. Az egész könyvanyag máris két részre osztható: külön rekesztendő a BABITS halála, tehát 1941 augusztusa után bekerült művek sorozata, hiszen azok TÖRÖK Sophie szerzeményei; viszont a másik anyag túlnyomó részéből is ki kell emelni azokat a munkákat, amelyek TÖRÖK Sophie tervbevett dolgozataihoz, így pl. *Majthényi Flóra életrajzához* voltak szükségesek.

A világirodalomból részben eredetiben, de főként fordításban nemzeti irodalmak szerint csoportosítva a következő szerzők művei találhatóak: HOMÉROSZ *Iliásza* (CSENGERY fordításában), ARISZTOTELÉSZ, PETRONIUS, az *Újszövetségi Szentírás* (KÁLDI fordítása), *Omár Kháyyám*. Az angol irodalomból: MILTON, DEFOE (a *Robinson*), SWIFT, BYRON (a *Don Juan* ÁBRÁNYI fordításában), DICKENS, G. ELIOT, CARLYLE, RUSKIN, MEREDITH, H. SPENCER, CHESTERTON, WELLS, MAUGHAM, PRIESTLEY, GARNETT és Lytton STRACHEY (az *Elizabeth and Essex*). A francia irodalomból: LAFONTAINE, STENDHAL, FLAUBERT, BALZAC, V. HUGO, MAUPASSANT, MAETERLINCK, BERGSON, A. FRANCE, CLAUDEL, COC-

TEAU, MONTHERLANT, GIDE, J. GREEN, R. ROLLAND, GAUTIER (*Baudelaire*-je), MAUROIS (a *Shelley-életrajz*), FLAMMARION és VERNE. Az olasz irodalomból DANTE és PIRANDELLO; az oroszból TURGENYEV, DOSZTOJEVSZKIJ és TOLSZTOJ; a németből KANT, HEINE, SCHOPHENHAUER, WERFEL és Thomas MANN; azonkívül IBSEN és Panait ISTRATI.

A magyar klasszikusokból BALASSI (a DÉZSI-féle kiadás), ZRÍNYI *prózai művei* (a MARIKÓ-féle), BETHLEN Kata *írásai*, MIKES, FALUDI, BESSENEYI *Tariménese*, CSOKONAI *összes művei* és a *Lilla* 1813-i bécsi kiadása, KÁRMÁN (az ABAFI-féle), BERSZENYI (TOLDY Ferencé és MERÉNYIÉ), HIMFY, KAZINCZY (az ABAFI-féle 5 kötetes és a *teljes levelezés*), KÖLCSEY (*összes művei* és az első kiadás is), KÖLCSEY Antónia *naplója*, VÖRÖSMARTY *minden munkái* (a GYULAI-féle), GARAY János *összes költeményei*, EÖTVÖS *költeményei*, PETŐFI (a *Szilaj Pista* BABITS bevezetésével és MÁRFFY rajzaival), KEMÉNY Zsigmond *összes művei* (12 k.), TOMPA Mihály *összes költeményei*, ARANY—ZICHY-Album, MADÁCH (*Az ember tragédiája* a ZICHY-illusztrációkkal és a *levelezés*), SZÁSZ Károly *kisebb műfordításai*, VAJDA János, GYULAI Pál, KOMJÁTHY Jenő, MIKSZÁTH.

BABITS kortársai, a Nyugati három generációja: *Ady összes versei, összegyűjtött novellái, a Levelek Párizsból, a Jóslások Magyarországról, OSVÁT, IGNOTUS, GELLÉRT Oszkár, FENYŐ Miksa, ELEK Arthur, FÜST Milán, KAFFKA Margit, KARINTHY, KOSZTOLÁNYI, KUNCS Aladár, LÁNYI Sarolta, LESZNAI Anna, MOHÁCSI JENŐ, NAGY Endre, NAGY Zoltán, REICHARD Piroska, SCHÖPFLIN, SZÉP Ernő, SZINI Gyula, SZOMORY.* A második nemzedékből: BÁLINT György, BÁNYAI Kornél, BOHUNICZKY Szeffi, DALLOS Sándor, ERDÉLYI József, HUNYADY Sándor, ILLÉS Endre, ILLYÉS Gyula, KOMJÁTHY Aladár, KOMLÓS Aladár, MOLNÁR Ákos, PAP Károly, SÁRKÖZI, Cs. SZABÓ László, SZABÓ Lőrinc, TAMÁSI Áron. A harmadik generációból, vagy azok kortársaiból: DEVECSERI, FORGÁCS Antal, GRANDPIERRE (a *Rosta*), HAJNAL Anna, HAJNAL Gábor, HEGEDŰS Zoltán, JANKOVICH Ferenc, KARINTHY Gábor, RÓNAY György, SÓTÉR István, SZENTKUTHY Miklós, TAKÁTS Gyula, VAS, WEÖRES, ZELK. A feltűnően sok írónót talán TÖRÖK Sophie könyvei közé kell sorolni, mint pl. a következőket: ERDŐS René, FERENCZI Sári, MIKLÓS Jutka, PALOTAI Boris, SZENES Piroska, TÓTH Wanda.

Nem titok BABITS nagy érdeklődése a népköltészet iránt. Megvan a KRIZA-féle *Vadrózsák*, a SEBESTYÉN-féle *Regős énekek*, a THALY-féle *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, és az *Adalékok a Thököly és Rákóczi korhoz*, a *Régi balladák* könyvének kívül ORTUTAY Székely népballadák-ja, tőle a *Bátorligeti mesék*, itt van KÁDÁR Imre fordítása: *A havas balladái*, és KÁLMÁN Kata két könyve, a *Tiborc* (BOLDIZSÁR Iván szövegével) és a *Szemtől szembe*.

Egy érdekes sorozat néhány reformkori útleírás és emlékirat. Gyermekkorában kedvence könyve volt BABITSnak mint minden Tolna megyei gyereknek a BEZERÉDY Amália-féle *Flóri könyve*. Megvan SZEMERE Bertalan *Utazás külföldön*-je, VACHOTT Sándorné *Rajzok a múltból* és VADNAI Károly *Elmúlt idők*ből c. emlékirata, Mednyánszky Cézár és Teleki László *életrajza*.

Az irodalomtörténet bőségesen képviselve van. Megvan az *Egyetemes Irodalomtörténet*, PINTÉR Jenő 1913-as kétkötetes kísérlete, HORVÁTH Cyrill *Régi magyar irodalomtörténete*, BEÖTHY Zsolt két kötetben, GULYÁS Páltól *A könyvnyomtatás Magyarországon*, KARDOS Tibor *Kálti Márk-ja*, JANCSÓ Elemér XVIII. századi tanulmánya, egy *Révai Miklós életrajz*, VÁCZY: *Kazinczy és kora*, KENYERES Imre *Auróra-antológiája*, MADÁCH-ról három könyv is, kettő BALOGH Károlytól és BARTA János műve, RÉDEY Tivadar, VOINOVICH Géza, PAPP Ferenc egy-egy műve, SZENDREY Júlia *naplója*, HATVANY: *Feleségek felesége*, GYULAI Pál *Emlékbeszédek, Kisebb dolgozatok és bírálatok* c. gyűjteménye, SZENES Béla *Az ifjú Adyja*, ÁGOSTON Julián és DÉNES Tibor *Kaffka Margit életrajza*, TOLNAI Gábertől *Erdélyi magyar irodalmi élete*, VÁRKONYI Nándortól *A modern magyar irodalom*, ZOLNAI Béla *egy német nyelvű összefoglalása a magyar irodalomról*, BALASSA József: *A magyar nyelv*, KOVALOVSKY Miklós: *Az irodalmi névadás*, HORVÁTH János *vers-antológiája*, a VAJTHÓ-féle *Mai magyar műza*, az ENDRÓDI-féle *Magyar költészet kincsesháza*, BÁNYAI Kornél *nemzedéki költői antológiája* és a KERESZTÜRY által szerkesztett *német nyelvű modern magyar novella-antológia*.

Más tudományos vagy tudománynépszerűsítő művek közül KALLÓS Ede *Görög élet és műveltsége*, FITZ *Gutenberg*-je, egy szerzetes barátjuk, CSER László *Pekingi sétákja* és egy japán ismerősük, Imaoka DZSUICSIRO *Új Nipponja*, JOÓ Tibor, HOFFMANN Edith, KUNOS Ignác, MÓRICZ Virág, PETROVICS Elek, PRAHÁCS Margit, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre egy-egy műve, egy pszichológus barátjuktól, HARKAI-SCHILLER Páltól *A lélektani kategóriák rendszere*, SZÉKELY Bélától *Az antiszemitizmus pszichológiája*, KÓSA Jánostól *Pest-Buda elmagyarosodása és a FERDINÁNDY—GOGOLÁK-féle Magyarok és délszlávok*.

Megnézett kiállítások 17 katalógusa maradt meg. BABITS érdeklődését a háború kimenetele iránt tükrözi LAJOS Iván *Németország háborús esélyei* c. emlékezetes könyve.

Ez a jelentés csak a figyelmet óhajtja felhívni erre az anyagra. Részletes feldolgozása szükséges és kívánatos.

Mint hogy a könyvtár maradványa jelenleg az OSzK Kézirattárában terjedelménél fogva nagy helyet foglal el, szükséges lenne valamelyik Babits-Múzeumban, lehetőleg a tágas szekszárdi Babits-házban elhelyezni.

GÁL ISTVÁN

A budapesti nyomdászkönyvtár a második világháború küszöbén. A magyar nyomdai munkásság nemcsak szervezettségét tekintve tartozott hazánk munkásságának élvonalába, hanem azt a szeretetet nézve is, mellyel könyvtárait fenntartotta és gondozta.¹ Hogy mennyire a szívében viselte a könyvtárügyet a nyomdász szakszervezet, azt talán ez az eset bizonyítja legjobban: a harmincas évek elején a gazdasági válság következtében igen nehézre vált a szervezet anyagi helyzete, s a legtöbb helyi csoport nem tudott könyvvásárlásra költeni. Ekkor a vezetőség vándorkönyvtárak létesítését határozta el. 1935-ben hat ilyen vándorkönyvtár indult útnak s 1936-ra számuk már nyolcra nőtt. Egy-egy ilyen vándorkönyvtár 50 könyvből állott, a központ valamelyik vidéki helyi csoportnak küldte meg, onnan egy idő múltán továbbították egy másiknak.²

A budapesti könyvtár gyarapítása azonban a gazdasági nehézségek ellenére is tovább folyt, s épp a vándorkönyvtárak évében adtak ki címjegyzéket az újabb szerzeményekről.³ Nem maradt abba ez a tevékenység akkor sem, mikor a gazdasági depressziót konjunktúra váltotta ugyan fel, de ezzel egyidejűleg a legális munkásmozgalomra még a megszokottnál is sokkal erősebb nyomás nehezedett. Bizonyítja ezt az a fennmaradt címjegyzék, melyen ugyan nem találunk évszámot, de az OSzK 1941-es növedéknapló-bélyegzőjével van ellátva s ezzel a felsorolt könyvek címe is összhangban van.⁴ A 397 művet tartalmazó katalógus szépen bizonyítja, hogy a nyomdászok a legnehezebb időkben sem lettek hűtlenek könyvtáruk hagyományaihoz.

A magyar és külföldi irodalom klasszikusai közül viszonylag keveset szereztek be ebben az időszakban. A régi nagy magyar írókat csupán EÖTVÖS József, KEMÉNY Zsigmond és PETŐFI képviseli. A külföldiek esetében valamivel hosszabb a lista: BALZAC, BAUDELAIRE, (a *Romlás virágai*) EMILY BRONTË, VICTOR HUGO, SAINT SIMON, TURGENYEV és VILLON (a *Nagy Testamentum*). A 40-es évek elején az irodalom félmúltját képviselték az olyan írók, mint a magyarok közül: BRÓDY Sándor (társadalmilag talán legprogresszívebb szellemű elbeszéléskötetével az *Erzsébet dajka és más cselédek* cíművel találkozunk), GÁRDONYI Géza, (négy kötete is megvan), KRÚDY Gyula, TÖMÖRKÉNY István, a külföldiek sorából pedig: CSEHOV, MAUPASSANT, STRINDBERG, VERGA.

A fenti lista szerény voltát a magyarázza, hogy a könyvtár vezetői a rendelkezésükre álló pénzt, a katalógus tanúsága szerint, inkább a viszonylag frissen megjelenő művek

¹ A nyomdász szakszervezet könyvtárára nézve lásd NYILAS Márta: *A budapesti nyomdászkönyvtár*. Magy. Könyvszle. 1959. 163—179. l. INDALI György: *A Pest Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletének könyvtári jegyzéke 1869-ből*. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—66.

² GROSZ Ernő: Egyesült erővel.

³ INDALI György: *A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1970. 351—352. l.

⁴ OSzK Kisnyomatványtár. Munkásmozgalmi füzetek.

beszerzésére fordították. Sok a közelmúltban élt és a kortárs írók műve. Magyar írók közül találkozunk EMŐD Tamás, HUNYADI Sándor, IGNÁCZ Rózsa, JÉKELY ZOLTÁN, JUHÁSZ Gyula, KARÁCSONY BENŐ, KARINTHY Frigyes, KODOLÁNYI János, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, KOSZTOLÁNYI Dezső, MÁRAI Sándor, MÓRA Ferenc, MÓRICZ Zsigmond (hét műve is megvan, köztük az akkor egészen frissen megjelent *Rózsa Sándor* is), NÉMETH Andor, NÉMETH László, PASSUTH László, REMÉNYIK Zsigmond, SÁSDI Sándor, SCHÖPFLIN Aladár, SZABÓ Dezső, SZÁNTÓ György, SZOMORY Dezső, TAMÁSI Áron, TER-SÁNSZKY Józsi Jenő, TÖRÖK Sándor, ZSOLT Béla nevével.

Hasonlóan magas irodalmi színvonalat képviselnek a külföldi írók: felleljük SCHALOM ASCH, CALDWELL, FALLADA, GALSWORTHY, Roger Martin DU GARD, GIDE, GIONO, Sinclair LEWIS, Thomas MANN, MAUGHAM, MAURIAC, MAUROIS, PAPINI, PIRANDELLO, PRIESTLY, RAMUZ, Jules ROMAINS, SAINT-EXUPÉRY, SILLANPÄÄ, Sigrid UNSET, Jakob WASSERMANN, Franz WERFEL és Stefan ZWEIG műveit.

Jelentős a nem szépirodalmi jellegű könyvek száma is. Különös buzgósággal gyűjtötték a nyomdászatra és főleg annak történetére vonatkozó irodalmat. Ezek többsége nem is volt kölcsönözhető, csak a könyvtárban, a hivatalos órák alatt lehetett olvasni őket. A különböző ismeretterjesztő művek közül említést érdemel SZERB Antal *Magyar irodalomtörténete*, LYKA Károly *könyve a művészetek történetéről*, RÁTH-VÉGH István *művelődéstörténeti kuriózumokat ismertető kötetei*, ECKHART Ferenc *könyve hazánk történetéről*. Ezeket még több életrajz, útleírás, földrajzi és gazdasági jellegű munka egészíti ki.

Hosszú a sora azoknak a könyveknek, melyek együttvéve megadják a gyűjtemény szocialista szellemű, harcos munkáskönyvtár jellegét. Ide sorolhatjuk ADY összegyűjtött novelláit és igen fontos tény a népi írók műveinek jelenléte a könyvtárban. (A népi írók mozgalma alig néhány évvel katalógusunk megjelenése előtt állt tetőpontján, Márciusi front stb.) Közülük is éppen a balszárny van túlsúlyban, DARVAS József egy regényére (*Elvándult szeptemberben*), két erdélyi író, ASZTALOS István (*Elmondja János*) és NAGY István (*Oltyának unokái*) műveire gondolok itt elsősorban. ILLYÉS Gyula három politikailag bátor hangú tanulmánykötettel szerepel (*Csizma az asztalon, Lélek és kenyér, Magyarok*). Ugyancsak tanulmányokkal van jelen VERES Péter (*Szocializmus—nacionalizmus*). Mindezt KERÉK Mihálynak *A magyar földkérdés* című és FÉJA Gézának *Dózsa Györgyről írt könyve* egészíti ki.

A magyar szépirodalom köréből ezenkívül két KASSÁK-regény, és a szakszervezeti könyvtárakból szinte elmaradhatatlan VÁRNAI Zseni-*verseskötetek* mellett JÓZSEF Attila *összes költeményeit* találjuk meg. Ez utóbbi különösen nagy jelentőségű számunkra, úgyszintén az, hogy megvan testvérenek, JÓZSEF Jolánnak *a róla írt életrajza* is. Itt kell még említést tennünk a textilmunkásból lett írónőnek, GERGELY Mártának két regényéről is.

A külföldi szépirodalom körébe sorolható könyvek közül mindenképp STEINBECK *Érik a gyümölcs-érről* kell megemlékeznünk, de ide sorolható Richard LLEWELIN ez időben nagy közönségsikert aratott bányásztárgyú regénye *Hová lettél drága völgyünk?* is. Bizonyára nem véletlenül került a könyvtárba Ivan CANKARNAK, a nagy szlovén írónak a társadalom igazságtalanságait a legélesebb módon felvető regénye *a Jernej szolgálóigény* igazsága.

A nem szépirodalmi művek között fel kell figyelniünk BAJCSY-ZSILINSZKY Endre *Mátyás királyról* írt művére. BAJCSY-ZSILINSZKY ez időben már az egyre erősödő német nyomás elleni harc élvonalában állt. A munkásmozgalomban aktívan résztvevő Révész Ferencnek, a *Népszava* és a *Szocializmus* cikkírójának Zoláról írt tanulmányát említjük még meg. Különösen figyelemre méltó egy tanulmánykötet, melynek címe *A társadalomtudomány és a munkásság*. A szakszervezeti mozgalomról polgári közgazdász létere nagy megértéssel író FERENCZI Imre *Sztrájk és szocialpolitika* című műve több évtizeddel 1941 előttről származik. Ahhoz pedig határozott bátorság kellett, hogy a Hitler által legázolt

Csehszlovákia egykori elnökének, MASARYK-nak három magyar nyelven megjelent munkáját (*A nemzetiségi kérdés, Az antiszemitizmus, Erkölcsi problémák*) 1941-ben egy katalógusban felsorolják. KAUTSKY egy brosúrájának (*A proletárság diktatúrája*) a megléte a hivatalos szociáldemokrata pártvezetés vonalát tükrözi, ezzel szemben találkozunk STROMFELD Aurélnak, a Tanácsköztársaság volt vezérkari főnökének egy írásával is (*Készül az új háború*). Ő a börtönből való szabadulása után aktívan részt vett a magyar munkásmozgalomban, és az illegális kommunistapártnak is tagja volt. Bizonyos mértékig hagyományokat követtek a könyvtár vezetői, amikor az 1940-es években is igyekeztek minél többet beszerezni abból a csekély számú könyvből, mely magyar nyelven szovjet szerzőktől megjelent, vagy pedig a Szovjetunióval foglalkozott tárgyilagos hangnemben. Így beszerezték Lidia SZEJFULLINÁNAK egy regényét, Juri SZEMJONOV *Szibéria meghódítása* című könyvét és MARKOS György gazdaságtörténeti munkáját (*Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig*).

Az 1940-es évek elején a budapesti nyomdászknnyvtár vezetői mögött hagyományok álltak, hagyományok melyek köteleztek, s melyekhez, mint azt katalógusunk is bizonyítja, a könyvtár vezetői nem lettek méltatlanok.

INDALI GYÖRGY

Memento: az 1944-es könyv- és írópusztításra. BABITS Mihály a *Nyugatban* írta az 1933-mas németországi könyvégetésekről: „... A könyvégetők a végső következtetést levonták: a könyv hatalom . . . A barbár lélek hatalmat lát a betűben és elégeti . . .”¹

Az 1944. március 19-ét követő magyarországi könyvpusztításon már nem medítáhatott itthon senki. A német megszállás után átszervezett kultúrpolitika a haladó sajtót fojtotta meg először: négyszáznál több lapot tiltottak be rövid idő alatt.

Nem késett az írók betiltása és a könyvek kitiltása sem. A történelmi sorrend felidézése egyben válasz arra a kérdésre is: hogyan történhetett meg mindez?

A hivatalos lap 1944. április 15-én közölte, hogy a miniszterelnök vitéz KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLYT nevezte ki a rádió, a sajtó, az irodalom és művészeti élet kormánybiztosává, államtitkári rangban. Ennél a személynél nagyobb ellensége nem volt a könyvnek a magyar történelemben. 1944. április 30-án jelent meg az első számú jegyzék azoknak a nevével, akiket kitiltottak a magyar irodalomból. Ez száznál több magyar és csaknem ötven külföldi író nevét közli, és a felhívást, hogy ezek művei tilosak, be kell szolgáltatni azokat.

A második számú jegyzék még százötvennel bővíti a névsort. Végül a hivatalos lap összesítve is közli a kitiltottak, a máglyára ítélték névsorát. A könyvkereskedők és a könyvtárak kötelesek voltak a felsorolt szerzők műveit az erre a célra kijelölt szervnek átadni.

Az összegyűjtést a papír- és kartonlemezgyár megbízásából egy kft, azaz egy korlátolt felelősségű társaság végezte. A gyár igazgatója közölte a sajtóval a következőt: Budapesten 14, vidéken 44 helyen van begyűjtő telepünk. Mázsánként 6 pengőt adnak a könyvekért.

¹ BABITS Mihály: *Könyvpropaganda és könyvégetés*. *Nyugat*. 1933. 563—564. l.

Milyen írókat mértek ilyen olcsón? Csak néhányat sorolunk fel a világirodalom óriásai közül: IJJA EHRENBURG, TRISTAN BERNARD, FEUCHTWANGER, FREUD, EGON ERVIN KISCH, LASSALLE, MARX, FÉLIX SALTEN, FRANZ WERFEL, STEPHAN ZWEIG és ARNOLD ZWEIG, HEINRICH HEINE, PROUST. A magyarok közül: MOLNÁR FERENC, BRÓDY SÁNDOR, RADNÓTI MIKLÓS, DÉRY TIBOR, ZELK ZOLTÁN sok száz társukkal együtt tilosak lettek.²

A könyvrendelet hatásáról értékes tudósítást közölt TRÓCSÁNYI ZOLTÁN a felszabadulás után: „A 10800/1944 M. E. rendelet megjelenése után rövid idővel a megszálló német katonai parancsnokság is kezébe vette a könyvrevizálás ügyét, s az összeharácsolt könyveket az általa bérelt helyiségbe szállíttatta. A felhalmozott kötetek száma 51 765 volt.”³

A többi könyv sorsáról az *Egyedül Vagyunk* riportere tudósított a zúzdából: „22 vagonban szállították ide a beszolgáltatott 446 770 kötetet.

KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály odaállt az órlómalom elé és e szavak kíséretében dobta az első könyvet az egyenként öt mázsás hengerek közé: »A március 19-i események után vállalom a könyvégető, liberális oldalról annyiszor elítélt és barbárnak minősített szerepét . . .«⁴

A lapok fényképes tudósításokban arról is beszámolnak, hogy az első magyar mű KIS JÓZSEF *költeményeit* tartalmazta.

KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály kihallgatási jegyzőkönyvéből — amely elfogatása után készült az amerikai csapatok parancsnokságán, — kiderül, hogy teljesen elvakult, könyörtelen céltudatossággal követett el mindent. Az alábbi jegyzőkönyvi részletek példöntők.

Kihallgató: A zsidó szerzők, újságírók és zeneszerzők nem magyar kultúrát csináltak?

KOLOSVÁRY B.: Nem.

K.: Mennyiben nem?

K. B.: Nem esengett ki belőlük a turáni származás mélysége . . .

K.: Maga elégettette a magyar zsidó szerzők munkáit. Nem gondolta, hogy szégyene a nemzetének könyveket elégetni?

K. B.: Nem, én úgy éreztem, hogy dicsőség, ha egy nemzet felébred, belátja tévelygéseit s megtisztítja önmagát.

K.: Az elégettett könyvek között egyáltalán nem voltak hazafias irányú művek?

K. B.: Nem az volt a fontos, hogy mi volt bennük, hanem a demonstráció, hogy a magyar nemzet ezután csak nemzeti irodalmat fogad el.

K.: Nem gondolja, hogy kultúrnemzetek tagjainak szükséges azt is tudni, ami nem az ő kultúrájuk? Hogy minden kultúrnemzet lefordíttatja idegen írók kiváló munkáit?

K. B.: Kérem, nem a külföldi vélemény volt a fontos, hanem csak az a tény, hogy a nemzet öntudatra ébredt.⁵

(A korabeli nyilas, jobboldali újságok lelkendező tudósításokban adtak hírt e tettről. De kiemelték, hogy a könyvégetés csak jelképes, mert a kormánybiztos gondolt a jövőre. Nem hamu lesz a könyv (mint lett sok író a krematóriumokban) hanem fontos alapanyag. A „Függetlenség” című lap közlése szerint „hadicélokra alkalmas papíryananyagot gyártanak”, „amelyek „honvédeink hősi harcát fogják támogatni.”⁶)

² Belügyi Közlöny. 1944. máj. 1. sz.

³ TRÓCSÁNYI Zoltán: *Budapesti német könyvharácsolások*. Magy. Könyvszle. 1945. 1—21. l.

⁴ *Egyedül Vagyunk*. 1944. jún. 22.

⁵ HIMLER Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói*. A magyar háborús bűnösök amerikai szervek előtt tett vallomásainak hiteles jegyzőkönyve. New York 1958.

⁶ *Függetlenség*. 1944. jún. 16.

Más kormánybiztosok és miniszterek más területeken intézkedtek. Az ő rendeleteik már arról szóltak, hogy nemcsak a könyveket, hanem az embereket is vasúti teher-
vagonokban kell elszállítani. És élő írók, gyerekek, asszonyok, férfiak jutottak az össze-
zúzott könyvek sorsára.

Egy alkalommal találkoztam GELLÉRI Andor Endre özvegyével. Férjéről, a halálba
hajszolt íróról volt szó és arról, hogy a zúzda és üldözés ellenére, hogyan maradhattak
fenn a művek? GELLÉRINÉ elmondta, hogy a műveket elrejtették a barátoknál, ő maga is
több kéziratot a táskájában menekített. „A művek feltámadtak és újra élnek” —
mondta.

Igaz.

A mű megmenekült, az ember nem. A művet újra kiadták, de az írónak már csak az a
sors jutott, amit RADNÓTI írt azokról, akiknek sorsában később ő maga is osztozott.
Ők már csak emlékként

„Ülnek az asztalnál, megbujnak a nők mosolyában,
és beleisznak majd poharunkba, kik eltemetetlen,
távoli erdőkben, s idegen legelőkön alusznak.”⁷

A tényeket tudomásul kell venni. Hogy mégis, annyi év után is lázadozva a gyilkolás
ellen, a könyvekről szóltunk, mementóként tettük: a gyilkosok minden élet pusztítását
a szellem, a mű megölésével kezdték.

PERGEL FERENC

⁷ RADNÓTI Miklós: *A la recherche . . . — Összes versei és műfordításai*. Bp. 1966. 206—
207. l.